
Aktualni aspekti

Izvorni znanstveni članak
316.64-053.6(4):930

Mladi i povijest. Odnos prema povijesti i povijesna svijest

IVAN ŠIBER*

Sažetak

Iz opsežnog komparativnog istraživanja provedenog u 27 europskih zemalja o odnosu mladih i povijesti izdvojene su varijable koje propituju odnos prema učenju povijesti i uzrocima povijesnih promjena, te odnos prema naciji i religiji. Rezultati (dobiveni na uzorku od 1025 učenika prvog razreda srednjih škola u Hrvatskoj) pokazuju da odnos mladih prema povijesti nije bitno drukčiji nego u drugim europskim zemljama, uz povećani senzibilitet mladih za probleme svoje zemlje, nacionalne zajednice i religije. U formiranju stava prema povijesti dominiraju oni činitelji koji djeluju homogenizirajuće na cjelini životnog prostora mladih.

1. Uvod

Učenje povijesti, osim obrazovnog cilja, ima zadatak da kod učenika formira pozitivan odnos prema vlastitome narodu, njegovoj tradiciji, ukupnim postignućima. Povijest jest *magistra vitae*, ali je zanimljivo da ta “učiteljica” različito tumači prošlost, ovisno o pojedinoj zemlji, narodu, pa čak i političkom poretku, tako da iste povijesne situacije u kojima su se našli različiti narodi, najčešće međusobno sučeljeni, imaju svoju, vrlo različitu “znanstvenu” interpretaciju. Razumljiva potreba svakoga društva da zasnuje pozitivan odnos mladih prema sebi, da stvori osjećaj pripadnosti, domoljublja i rodoljublja, često dovodi i do nekritičke i tendenciozne interpretacije povijesti, tako da se upravo kroz povijest reproducira i negativan odnos prema drugima koji su “krivci” što naš potencijal (koji je u svakoj interpretaciji nadmoćan drugima!) nije mogao doći do izražaja.¹

* *Ivan Šiber*, redovni profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Socijalna i politička psihologija.

¹Kolika se važnost posvećuje obrazovnom sustavu i njegovoj ulozi u formiranju ličnosti pojedinca prema zahtjevima demokratskog društva, najbolje pokazuje sustavna razrada školskih programa i njihova primjena (za sada samo u probnoj

Smatra se da upravo nastava povijesti otežava procese međunarodnog razumijevanja i da je često jedan od sustavnih (i institucionalnih) izvora predrasuda i stereotipija. Usporedne analize u sklopu Europske zajednice pokazale su različite interpretacije pojedinih povijesnih zbivanja u školskim udžbenicima, pa prema tome i različite sadržaje političke socijalizacije mladih, što neminovno dovodi do stanovitih negativnih stereotipija i predrasuda prema drugima i izvori su potencijalnih neprijateljstava.² Na temelju tih analiza učinjeni su naponi u ujednačavanju interpretacije povijesnih zbivanja, pa time i prevladavanju psihološke osnove potencijalnih sukoba.

Početak 90-ih pokrenuta je inicijativa za razradu međunarodnog, komparativnog istraživanja povijesne svijesti mladih kako bi se dobio neposredan uvid u odnos mladih prema povijesti i u sadržaj povijesne svijesti u različitim zemljama Europe.³ Temeljna su pitanja u projektu, od kojih su samo neka obuhvaćena ovim radom: Što je to uopće povijesna svijest? U kakvoj je ona vezi s kolektivnim identitetom? Mijenja li se kolektivni identitet u situaciji uspostavljanja složenijih zajednica (npr. Europska zajednica), odnosno kad se napušta složena država i ponovno uspostavlja samostalnost (nove države koje su nastale na prostoru nekadašnje Jugoslavije, SSSR-a, Čehoslovačke)? Koji sve nositelji i vrste socijalizacije djeluju u tom procesu? Postoji li uistinu, kako se to često pretpostavlja, tako duboka razlika u povijesnoj socijalizaciji u raznim zemljama? Postoji li izražena težnja mladih prema ujedinjenoj europskoj povijesnoj svijesti?

Razumljivo je da je problematika odnosa mladih prema povijesti kao i sama povijesna svijest izrazito relevantna za procese europske integracije, ali i neposredno za Hrvatsku. Uključenje Hrvatske u ovo istraživanje nema samo značenje "još jedne zemlje južne Europe" (imajući u vidu potrebu da se obuhvate sve europske regije), ili "zemlje koja se nalazi u procesu tranzicije", već u prvom redu zemlje u kojoj se neposredno na neki način sukobljava i ujedno događa povijest. U situaciji kritičkog prosuđivanja dosadašnjih nastavnih sadržaja, naglaska na autohtonu povijest i važnost

fazi) u SAD. Vidi: Bahmueller Ch.F. (Ed) "CIVITAS — A Framework for Civic Education", Calabasas, Center for Civic Education, 1991.

²Bit će zanimljivo komparativno analizirati sadržaje budućih udžbenika povijesti u pojedinim državama bivše Jugoslavije, pogotovo one nastavne jedinice koje se bave tzv. suvremenom poviješću.

³Nositelji projekta su Magne Angvik (Bergen College, Norveška), Bodo von Borries (Hamburg Universität, Njemačka) i Laszlo Keri (Insitut za političke znanosti, Mađarska). Istraživanje je provedeno u 27 zemalja Europe i Bliskog istoka.

Opće troškove projekta (izrada projekta, predistraživanja, organizacija, centralna obrada podataka, itd.) snose Fond za znanstvena istraživanja Europske zajednice i "Koerber" fondacija, SR Njemačka. Troškove istraživanja u Hrvatskoj pokrio je Insitut Otvoreno društvo.

povijesti kako za nacionalnu svijest, tako i za odnose s drugima, rezultati ovog istraživanja omogućuju značajne uvide, a rezultati u drugim zemljama mogu poslužiti kao relevantan referentni okvir za prosuđivanje vlastite situacije.

2. Sadržaj i problemi istraživanja

Dva su temeljna sadržaja ovog istraživanja: *prvo*, odnos prema povijesti kao nastavnom predmetu i načinu njegova izvođenja; i *drugo*, oblici i struktura povijesne svijesti.

Problemi istraživanja su *deskriptivnog* i *komparativnog* karaktera. Deskriptivni se odnose na opis odnosa učenika prema povijesti, nastavi povijesti i prisutnosti određenih sadržaja i struktura povijesne svijesti. Komparativni problemi su na dvije razine: usporedba pojedinih varijabli istraživanja unutar uzorka R. Hrvatske, što znači istraživanje eventualnih razlika glede socio-ekonomskih i demografskih osobina učenika, vrsta škola i pojedinih regija; i na međunarodnoj razini, što znači usporedba određenih podataka dobivenih u našoj zemlji s podacima dobivenim u drugim zemljama.⁴

3. Operacionalizacija “povijesne svijesti”

Svakako da je teško, vjerojatno i nemoguće, jednoznačno odrediti jedan tako kompleksan fenomen kao što je to “povijesna svijest”. Jednostavno, radi se o tome da i tada kad u različitim zemljama postoje identične institucije političkog sustava, još uvijek postoje značajne razlike koje su duboko ukorijenjene u kulturi, tradiciji, povijesnom iskustvu i koje dovode do veoma različitih oblika ponašanja koji sa svoje strane, povratno, otežavaju međusobnu suradnju ili integraciju.

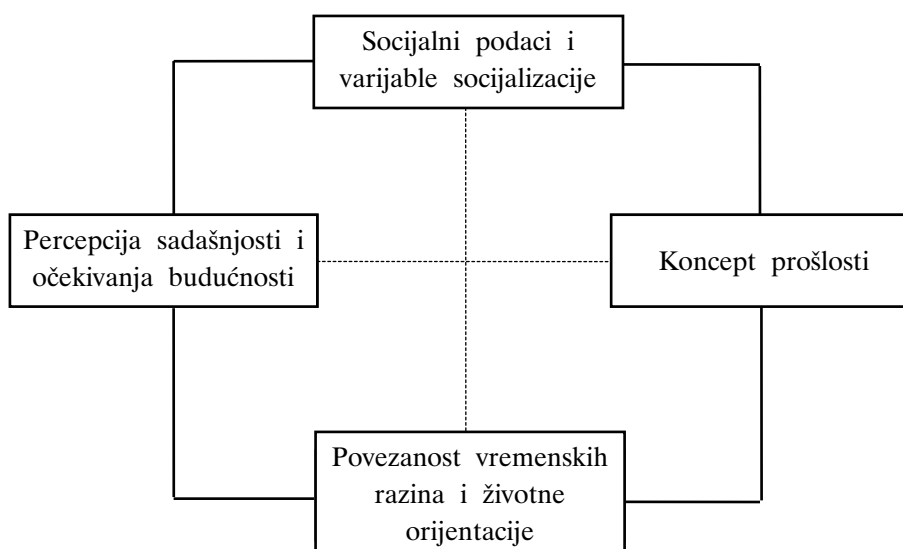
Povijesna svijest je svojevrsno mentalno stanje formirano kroz proces socijalizacije koje, jednom formirano, određuje buduća iskustva i ponašanja. Radi se o kompleksnom odnosu između interpretacije prošlosti, doživljaju sadašnjosti i očekivanja glede budućnosti. Svaka od ovih razina ispitivana je na temelju niza percepcija i stavova koji se odnose na najmanje četiri razine: prihvaćanje, informacija, kritika i etnocentrizam. Svaka od mjerenih dimenzija operacionalizirana je kroz niz tvrdnji, tako da je moguće ustanoviti konzistentnost određenog stava, kao i niz latentnih struktura koje govore o strukturi povijesne svijesti.

Svaka pojedina formulacija na određenoj je razini apstrakcije koja

⁴Pri tome moramo naglasiti da je usporedba s podacima drugih zemalja za sada moguća jedino na razini pojedinačnih varijabli, budući da još uvijek nije završena kompleksna jedinstvena obrada podataka svih zemalja, što će omogućiti i nalaženje određenih sličnosti i razlika glede same strukture povijesne svijesti.

omogućuje da se u raznim zemljama, s različitim povijesnim razvojem i iskustvom, obuhvate relativno isti sadržaji.

Slika 1: Prikaz odnosa osnovnih varijabli

U Tablici 1 navodimo sažeto pojedine varijable istraživanja, uz napomenu da je većina njih u upitniku razrađena kroz veći broj čestica.

4. Uzorak i provedba istraživanja

U istraživanju povijesne svijesti mladih jedan je od ključnih problema odrediti onaj uzrast kad su mladi do stanovite mjere već formirani u svom odnosu prema društvu, a u isto vrijeme još uvijek nemaju svoja neposredna životna iskustva. Drugim riječima, onu točku u kojoj mladi optimalno reproduciraju postojeću društvenu svijest. Odlučili smo se za dob od petnaest godina koja ima dvostruku važnost. S jedne strane, to je završetak osnovnog školovanja, a s druge, vrijeme intenzivnog sazrijevanja i otvaranja i prema drugim iskustvima i utjecajima izvan obiteljske i školske sredine.⁵

⁵Tu smo suočeni s jednim od velikih problema u kros-kulturnim istraživanjima. Naime, u zapadnoj Europi osnovno školovanje traje devet, dok u zemljama srednje i istočne Europe osam godina. Odlučili smo se za uzrast, a ne završni razred školovanja, što znači da je istraživanje u nekim zemljama provedeno na uzorku

U slučaju Hrvatske istraživanje je provedeno u 36 razreda 18 srednjih škola, a ukupan broj ispitanika je 1025. Svega su dva učenika odbila sudjelovati u istraživanju i svega dva upitnika nisu bila upotrebljiva. Uzorak je obuhvatio četiri hrvatske regije (zagrebačku, primorsko-istarsku, dalmatinsku i slavonsku) i tri različite vrste škola: gimnazije, četvorogodišnje i trogodišnje stručne škole.⁶

Tablica 1: Osnovne varijable istraživanja

Odnos prema povijesti	Sadržaji povijesne svijesti
<ul style="list-style-type: none"> • Što je za tebe povijest • Koji su ciljevi učenja povijesti • Na koji način voliš učiti povijest • Koliko vjeruješ pojedinim oblicima upoznavanja povijesti • Što se stvarno događa na satovima povijesti • Na što se stavlja težište u učenju povijesti • Koliko te zanimaju pojedina vremenska razdoblja • Koliko te zanimaju pojedine oblasti u povijesti • Koliko te zanima povijest pojedinih zemljopisnih područja • Znanje povijesti 	<ul style="list-style-type: none"> • Što je pridonijelo da se promijeni život ljudi do danas • Što će utjecati na promjenu u sljedećih 40 godina • Kakvo značenje za tebe imaju pojedina povijesna razdoblja • Tko je za tebe Adolf Hitler • S čime povezuješ promjene u Istočnoj Europi od 1985. • Što je tebi važno u životu • Kakav je bio život u Hrvatskoj prije 40 godina • Kakav će biti život u Hrvatskoj za 40 godina • Kakav će biti život u Europi za 40 godina • Kakav će biti tvoj osobni život za 40 godina • Zašto su neki ljudi bogatiji od drugih • Odnos prema zemljama Trećeg svijeta • Odnos prema spomeničkoj baštini • Odnos prema imigrantima • Što misliš o naciji i nacionalnim državama • Što ti znači Europa • Što misliš o demokraciji

cjelokupne populacije mladih (koja je na školovanju), a u drugim samo na onom dijelu koji je nastavio srednju naobrazbu.

⁶Istraživanje su proveli psiholozi i pedagozi: Rajka Gudac, Igor Longo, Živana Miharija, Marijana Mitrović i Branka Potočnjak. Koristim priliku da im zahvalim kao i svim ravnateljima škola, profesorima povijesti i danasve učenicima, na velikoj pomoći i odgovornom sudjelovanju u istraživanju.

Istraživanje je bilo anonimno, a provedeno je u veljači i ožujku 1995. godine (kao i u većini ostalih zemalja) za vrijeme dva školska sata uz nazočnost predmetnog nastavnika.

5. Rezultati istraživanja⁷

a. Odnos prema povijesti

Odnos prema povijesti ustanovljen je na temelju ljestvice od osam čestica, koje su, postupkom faktorske analize, svedene na dvije latentne strukture — jedna ukazuje na aktivan odnos učenika, pozitivan stav, interes za predmet, dok druga ukazuje na pasivan odnos prema povijesti, kao nečemu što je više manje nužno zlo.

Tablica 2: Što je za tebe povijest?

TVRDNJE	F1	F2	Hrv	Slo	Fra	Šve	Mađ	Njem	Rus
Predmet u školi i ništa više	.72	-	2.28	2.50	2.23	2.38	2.90	2.90	2.25
Nešto mrtvo i prošlo	.77	-	1.98	2.10	2.02	2.13	2.13	2.34	1.88
Gomila okrutnosti i nesreća	.64	-	2.24	3.00	2.66	3.00	2.44	2.78	2.06
Izvor avantura i uzbuđenja	-	.44	3.00	2.95	3.05	3.05	3.05	2.77	3.29
Prilika da učim na uspjesima i neuspjesima drugih	-	.61	3.46	2.95	3.47	3.26	3.23	3.05	3.48
Čitav niz poučnih primjera o tome što je dobro ili loše	-	.62	3.65	3.35	3.42	3.48	3.05	3.30	3.45
Podloga današnjeg načina života i objašnjenja problema	-	.61	3.60	3.05	3.97	3.86	3.46	3.55	3.83
Sredstvo ovladavanja svojim životom kao dijelom povijesti	-	.49	3.00	2.90	3.05	3.00	2.63	2.72	3.00
Prosjek pasivnog stava: F1			2.17	2.53	2.30	2.37	2.32	2.67	2.06
Prosjek aktivnog stava: F2			3.34	3.04	3.39	3.33	3.08	3.08	3.41

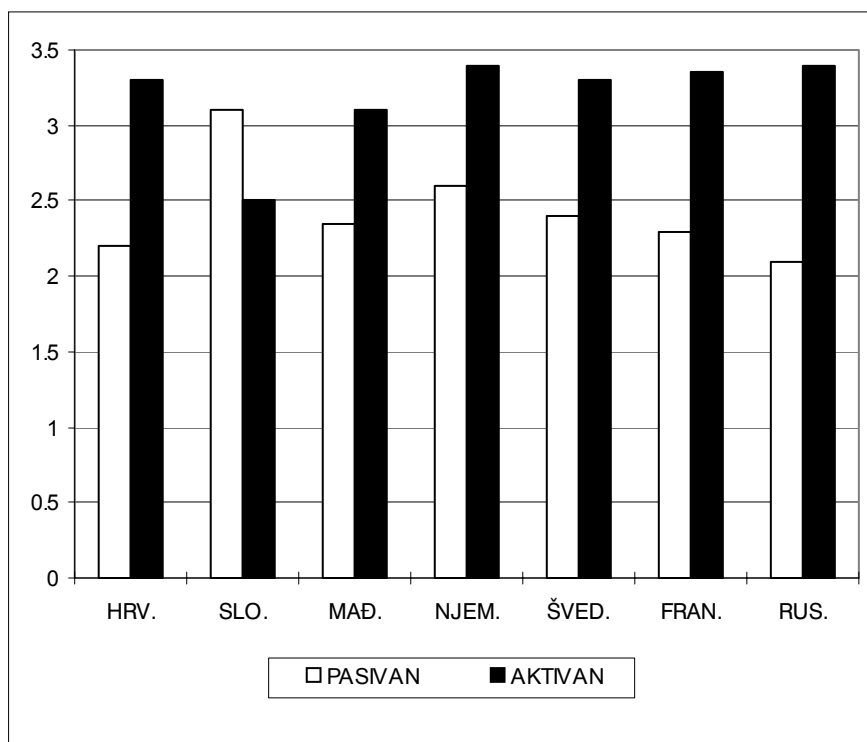
Napomene:

- Faktorska struktura je prikazana kako bi se vidjela strukturiranost odnosa.
- Podaci za pojedine tvrdnje u različitim zemljama aritmetičke su sredine na ljestvici od 1 do 5, s time da veći rezultat ukazuje na veći stupanj slaganja. Isto vrijedi za podatke u ostalim tablicama, ako nije drukčije naznačeno!
- U dva posljednja reda prikazani su prosjeci za tvrdnje koje sačinjavaju pojedine faktore.
- Faktor 1 objašnjava 16.5 %, a faktor 2 objašnjava 24.5 % varijance (primjena programa SPSS 6.1 Windows), a međusobna korelacija je — 0.6597.

⁷Objektivno, zbog velikog broja varijabli i prirode časopisa, nismo u mogućnosti prikazati sve rezultate, tako da ćemo se zadržati samo na nekima, po našem mišljenju, najzanimljivijim pokazateljima.

Budući da je teško i nepregledno prikazati podatke za sve zemlje koje su obuhvaćene ovim istraživanjem, napravili smo izbor onih zemalja koje su na neki način najrelevantnije za usporedbu. Uzeli smo Sloveniju kao neposrednog susjeda, koja je zajedno s Hrvatskom bila u istoj državnoj zajednici; Mađarsku kao susjednu zemlju srednje Europe s kojom smo imali višestoljetne neposredne političke veze; Francusku kao zemlju zapadne Europe i razvijene parlamentarne demokracije; Švedsku kao predstavnika skandinavskih zemalja koja je bila izvan svjetskih ratova; Njemačku sa specifičnom poviješću poražene zemlje u dva svjetska rata; i Rusiju kao zemlju istočne Europe s najdužim, autohtonim, tzv. socijalističkim poretkom i imperijalističkom poviješću. Kako bismo podatke iz Tablice 1. učinili preglednijima, prikazat ćemo ih grafički kao prosječne vrijednosti.

Slika 2: Usporedni prikaz stava prema povijesti

Kao što je to i inače slučaj u ovakvim istraživanjima, znatno su veće razlike na negativnom, nego na pozitivnom odnosu, budući da kod ispitanika postoji težnja za davanjem afirmativnih odgovora. U svakom slučaju, ovi podaci (i na jednoj i na drugoj ljestvici) pokazuju tri grupe zemalja

glede važnosti povijesti za mlade. Na jednom ekstremu su Hrvatska i Rusija, gdje mladi pokazuju izraziti interes za povijest, a na drugom Njemačka i Slovenija sa znatno manjim interesom.⁸ Ove podatke, vjerojatno, treba razumjeti kako iz same povijesti, tako i iz sadašnjosti koja tu povijest aktualizira. Hrvatska i Rusija su zemlje (imajući u vidu one koje su obuhvaćene istraživanjem) koje još uvijek prolaze kroz dramatična zbivanja (na različite načine) raspada složenih i uspostave nacionalnih država. Povijest, povijesna svijest, povijesna prava, igraju značajnu ulogu u tim procesima. S druge strane, mladi u Njemačkoj, imajući u vidu njezinu povijest 20. stoljeća, ne pokazuju veliko oduševljenje tom problematikom. Slovenska situacija uspostave nacionalne države, s jedne strane, nije opterećena traumatskim zbivanjima, a s druge, sama povijest ne igra tako značajnu ulogu u legitimiranju toga procesa.

b. Način upoznavanja povijesti

Budući da je povijesna problematika sveobuhvatna, svakodnevna, razumljivo je da ona nije sadržana isključivo u nastavnom programu škola, već da je prisutna u najrazličitijim izvorima. Strukturu preferencije mladih prema načinu upoznavanja povijesti prikazat ćemo jednako kao i odnos prema povijesti. U samom istraživanju ispitivano je i povjerenje prema pojedinim oblicima upoznavanja povijesti, ali budući da je analiza pokazala visoku međusobnu povezanost tih dviju skupina varijabli (visoki je stupanj povjerenja upravo prema onim oblicima učenja povijesti koje pojedinac preferira!), nema potrebe posebno prikazivati i te rezultate.

Tablica 3: Preferencija načina upoznavanja povijesti

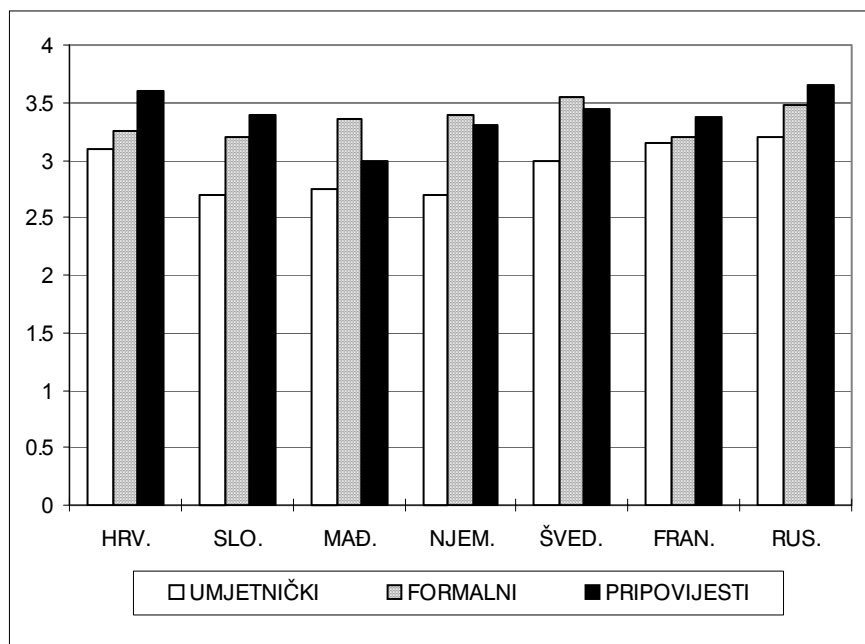
TVRDNJE	F1	F2	F3	Hrv	Slo	Fra	Šve	Mađ	Njem	Rus
Povijesni romani	.64	-	-	2.51	2.15	2.54	2.56	2.15	2.20	2.16
Umjetnički filmovi	.76	-	-	3.26	3.00	3.29	3.20	3.00	2.95	3.31
Televizijski dokumentarci	.64	-	-	3.33	3.20	3.35	3.25	3.23	3.15	3.78
Školski udžbenici	-	.80	-	3.00	2.65	2.55	2.97	3.10	2.64	3.48
Povijesni dokumenti, izvori	-	.48	.34	3.20	3.51	3.33	4.19	3.73	3.95	3.91
Predavanja nastavnika	-	.69	-	3.48	3.20	3.56	3.52	3.20	3.63	3.05
Pripovijesti odraslih osoba	-	-	.74	3.65	3.45	3.57	3.35	3.00	3.20	3.35
Posjet muzejima i mjestima	-	-	.73	3.53	3.38	3.20	3.54	3.00	3.32	3.95

⁸Budući da za sada ne raspoložemo cjelokupnom datotekom, nismo u mogućnosti priložiti i odgovarajuće statističke pokazatelje, ali je iz Tablice 1. vidljiva dosljednost u razlikama na pojedinim tvrdnjama.

Primjena faktorske analize pokazuje da se može govoriti o tri načina upoznavanja povijesti: *umjetnička interpretacija povijesti* (romani, filmovi, dokumentarci — faktor 1), *formalni načini upoznavanja* (nastava, udžbenici, povijesni izvori — faktor 2) i *usmeno kazivanje* (pripovijest odraslih osoba i posjet muzejima i povijesnim mjestima — faktor 3).

Kako ne bismo ulazili u pojedinačnu analizu rezultata Tablice 2., prikazat ćemo grafički prosječne rezultate tvrdnji u okviru pojedinih faktora.

Slika 3: Usporedni prikaz stava prema oblicima učenja povijesti

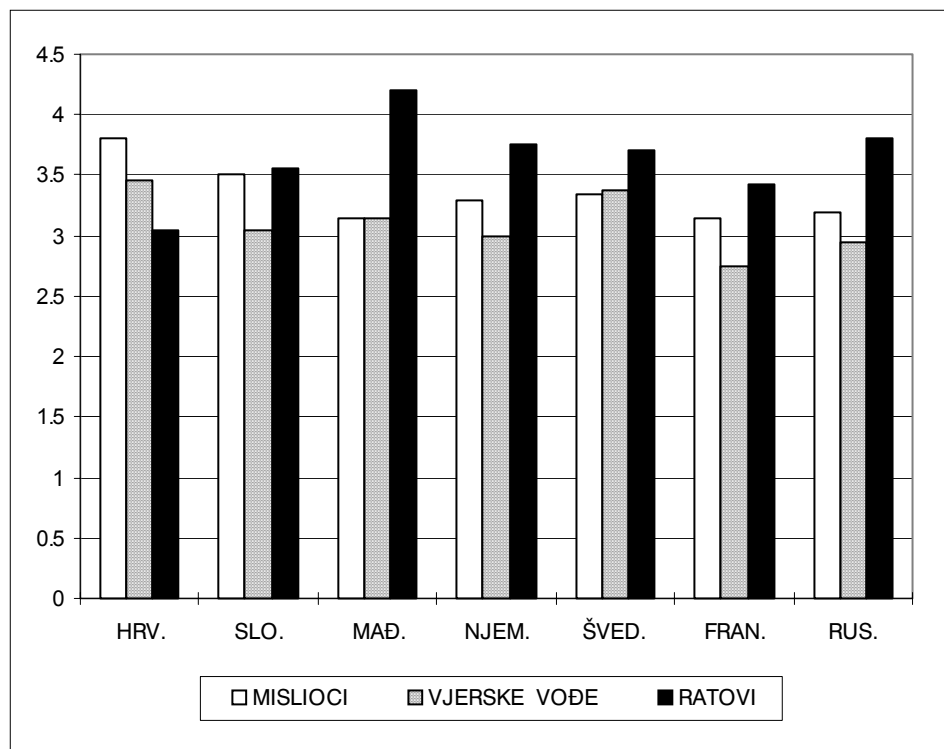

Kod ovih varijabli razlike nisu toliko velike kao ranije, ali i ovdje se mogu uočiti neke zanimljive činjenice. Najmanje se preferira upoznavanje povijesti na temelju subjektivne, umjetničke interpretacije, s time da postoje razlike između pojedinih zemalja. Hrvatska spada među one zemlje, zajedno s Rusijom, Francuskom i Švedskom, gdje se taj način više cijeni nego kod mladih u Mađarskoj, Njemačkoj i Sloveniji. Druga dva oblika, formalni izvori i pripovijedanje odraslih, nemaju tako jasan odnos. Usmena predaja povijesti preferira se u Hrvatskoj, Rusiji, Francuskoj i Sloveniji, dok učenici u ostale tri zemlje preferiraju formalne izvore.

c. Odrednice povijesnog razvoja

Svakako da povijest nije jednodimenzionalan i isključivo kauzalan proces u kome samo jedna pojava determinira povijesni razvoj i društvene promjene. Ipak, koje su to pojave koje su, po mišljenju mladih, bile odlučujuće da se promijeni život ljudi, i postoje li razlike u mišljenjima mladih u različitim europskim zemljama? U okviru ovog istraživanja navedeno je 14 mogućih faktora društvenih promjena i traženo je da se značaj svakog faktora procijeni na ljestvici od 1 do 5. Postupkom faktorske analize utvrđeno je da se svi ti faktori mogu svesti na 4 latentne strukture: prirodno-ekološki, tehničko-ekonomski, društveni pokreti i sukobi, te značajni pojedinci. Mladi u svim zemljama, uključivo i u Hrvatskoj, izrazitu prednost daju tehničko-ekonomskim faktorima, a relativno manju ulogu društvenim pokretima i sukobima. Mladi u Hrvatskoj razlikuju se od mladih drugih zemalja u procjeni utjecaja triju faktora: više naglašavaju utjecaj mislilaca i općenito učenih ljudi kao i vjerskih vođa, a znatno manje ulogu ratova i oružanih sukoba.

Slika 4: Odrednice povijesnog razvoja

Kako objasniti ove razlike? Svakako da sadržaj i strukturu povijesne svijesti i njezino očitovanje u stanovitom vremenu prije svega određuju obiteljska sredina, školski programi, te ukupna društvena zbivanja i atmosfera u konkretnom društvu. Što je to različito u Hrvatskoj u usporedbi sa Slovenijom s kojom je dijelila sličnu povijesnu situaciju u značajnom dijelu svoje suvremene povijesti, kao i u usporedbi s ostalim navedenim zemljama u ovom prikazu? Ponajprije, to je traumatsko iskustvo obrambenog rata koje je pokazalo da se osvajačkim ratovima ne može trajno mijenjati povijest, s jedne strane, a s druge, povećana senzibilnost za ulogu ideja, vizija, bilo da se radi o svjetovnom ili religijskom projektu i, svakako, njihovim nositeljima. Na neki način to potvrđuju i podaci o religioznosti mladih. Prosječan stupanj religioznosti mladih u Hrvatskoj je 3.78 (na ljestvici od 1 do 5), dok je na primjer u Sloveniji 2.95.⁹

d. Odnos prema nacionalnom

Svakako da je odnos prema nacionalnom jedna od ključnih sastavnica povijesne svijesti. Nacionalni osjećaj, osjećaj pripadnosti jednoj zajednici, tradiciji, kulturi, jeziku, zajedništvo interesa i problema s kojima su pripadnici zajednice suočeni, sve je to relevantno kako za pojedinca, tako i za samu nacionalnu zajednicu. Najbitnije, nacionalni osjećaj članova homogenizira zajednicu i omogućuje zajedničko, jedinstveno djelovanje u situacijama kad je zajednica kao takva ugrožena; pripadnost zajednici omogućuje pojedincu identitet i sigurnost.¹⁰ U okviru ovog istraživanja za očekivati je da mladi u onim sredinama koje su suočene s problemima očuvanja svoje nacionalne samobitnosti, odnosno uspostavljanja samostalne nacionalne države, u većoj mjeri očituju svoje nacionalne osjećaje odnosno intenzivnije reagiraju na neke situacije koje su povezane s nacionalnom problematikom. Svakako da se mladi u Hrvatskoj nalaze u specifičnoj povijesnoj situaciji koja maksimalno potencira nacionalno i kao identitet i kao prioritetni problem. Na sljedećoj tablici sistematizirali smo odgovore mladih na neke

⁹Uzimamo Sloveniju kao usporedbu, jer je konfesionalna struktura stanovništva približno jednaka kao i u Hrvatskoj, a podaci istraživanja prije 1990. pokazivali su približno jednak stupanj religioznosti. Tako, prema jednom istraživanju provedenom 1987. godine (Toš, N.: "Klasno biće jugoslavenskog društva", Ljubljana, Raziskovalni institut FSPN, 1988.), u Hrvatskoj se religioznim izjasnilo 59.1 %, a u Sloveniji 61.6 % ispitanika. U istraživanju izbora 1990. godine kao uvjereni vjernici izjasnilo se 22 % ispitanika, kao običajni vjernici 30 %, a da ne znaju jesu li vjernici 8 %, ukupno 60 %, odnosno isti podatak kao i u ranijem istraživanju (prema Šiber, I.: "Nacionalna, vrijednosna i ideologijska uvjetovanost stranačkog izbora", u: Grdešić et. Al. "Hrvatska u izborima 90", Zagreb, Naprijed, 1991.). Zanimljivo je da prema rezultatima ovog istraživanja mladi u Hrvatskoj očituju, osim mladih u Poljskoj i Grčkoj, najveći stupanj religioznosti.

¹⁰O tome više u: Šiber, I. "Socijalno-psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa", Zagreb, Kulturni radnik, 1988.

tvrdnje koje se neposredno odnose na važnost nacionalnog i njegovo značenje.

Tablica 5: Odnos prema nacionalnom

Tvrđenje	Hrv	Slo	Mađ	Njem	Šve	Fra	Rus
Koliko ti je važna tvoja zemlja	4.11	3.97	3.64	3.81	2.98	3.63	3.74
Koliko ti je važna tvoja etnička zajednica/nacionalnost	3.73	3.82	3.46	3.20	2.64	3.24	3.05
Kakav je bio život u Hrvatskoj prije 40. g — izrabljivan od neke strane zemlje	3.48	3.30	3.50	2.90	2.31	2.15	1.81
Niti jedan useljenik u moju zemlju ne bi trebao imati pravo glasa	2.20	2.74	2.74	2.41	2.21	2.23	2.56
Nacije se rađaju, rastu i umiru u povijesti, baš kao i sve ostalo	3.29	3.15	3.00	3.00	2.80	2.90	3.00
Nacije su prirodni entiteti, sjedinjeni zajedničkim porijeklom, jezikom, poviješću i kulturom	3.54	3.28	3.67	3.54	3.67	3.61	3.92
Nacije predstavljaju htijenje da se stvori zajednička budućnost, usprkos razlikama u kulturi u prošlosti	3.41	3.20	3.20	3.37	3.64	3.31	3.33
Zahtjevi nacionalnih zajednica da stvore svoju državu bili su jedan od glavnih povoda ratova posljednjih stoljeća	3.51	3.29	3.05	3.31	3.41	3.43	3.38
Svaka nacionalna zajednica ima pravo da stvori svoju državu, pa čak i ratom	2.74	3.05	*	2.28	2.59	2.43	2.58
Nacionalne države trebale bi bitan dio svoga suvereniteta prenijeti na nadnacionalnu organizaciju	3.10	3.00	2.63	2.95	3.00	2.61	3.00

* Na toj varijabli za Mađarsku nedostaju podaci!

Ovi podaci samo djelomice potvrđuju polaznu pretpostavku. Vidimo da je pripadnost svojoj zemlji i svojoj nacionalnoj zajednici za mlade u Hrvatskoj i Sloveniji važnije nego za mlade u ostalim analiziranim zemljama. Pri tome je zanimljivo, a na neki način za funkcioniranje demokratske države i važnije, da je veća vezanost uz zemlju, državu (domovinu), nego uz samu etničku/nacionalnu zajednicu. Takav je odnos prisutan kod mladih i u ostalim zemljama.¹¹

¹¹U svom radu "Nacionalni osjećaj" (Politička misao, Vol. 32, No. 3-4) M. Vujević također analizira identifikaciju s Hrvatskom (zemlja) i nacijom (etnička zajednica). Dobiva približno iste rezultate kao i mi s time da ih on, više politički

Utjecaj neposredne povijesti vidljiv je i u procjeni izrabljivanja vlastite od neke druge zemlje prije 40 godina. Mladi u Hrvatskoj, slično kao i mladi u Sloveniji i Mađarskoj, u znatno većoj mjeri smatraju da su njihove zemlje bile izrabljivane od drugih, nego što je to slučaj s mladima u ostalim zemljama.¹²

Dok odgovori na prethodne tvrdnje pokazuju da je specifična povijesna i aktualna situacija utjecala na jačanje važnosti države i nacije za mlade u Hrvatskoj, dotle odgovori na ostale tvrdnje pokazuju da ta jača vezanost nije dovela i do izraženijih etnocentričkih stavova i odbojnosti prema drugima. Štoviše, u usporedbi s mladima ostalih europskih zemalja možemo konstatirati da mladi u Hrvatskoj izražavaju i veću otvorenost prema drugima kao i spremnost na europske integrativne procese. Ti su odnosi pregledniji na slici 5.

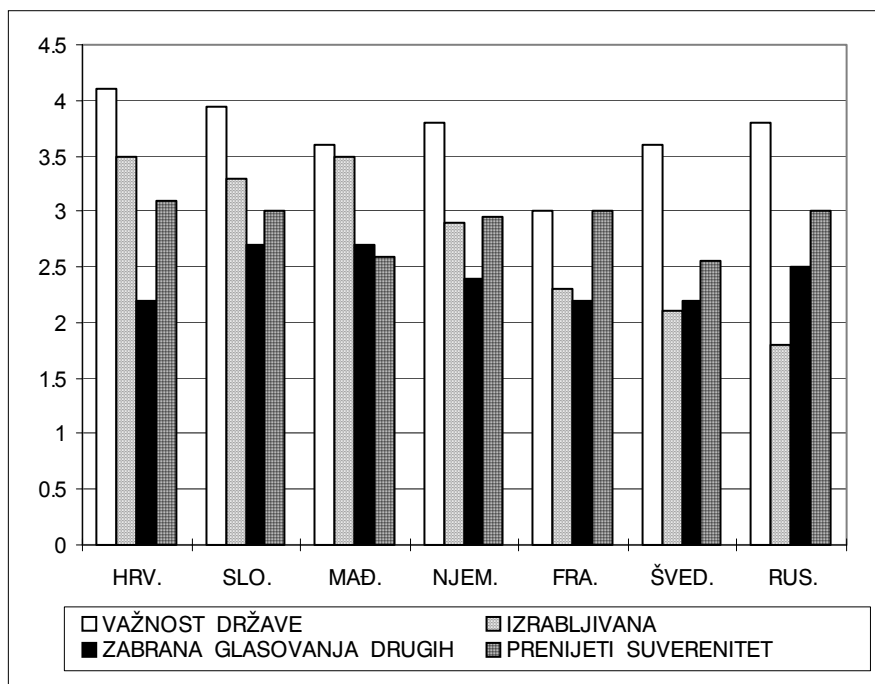
e. Postoje li, u odnosu prema povijesti, razlike među mladima u Hrvatskoj

U ukupnom procesu socijalizacije možemo razlikovati čitav niz nositelja i utjecaja na mlade, sistematiziranih po različitim pristupima. Neki od njih djeluju u pravcu snajženja zajedničkih stavova — zajednička povijest, nastavni program povijesti, opće političko i kulturno okruženje, dok drugi mogu djelovati u pravcu različitih odnosa prema povijesti, bilo na razini grupe, bilo na razini pojedinca. Dok smo u ranijem prikazu rezultata pokazali prosječne odnose prema istraživanoj problematici prema pokazateljima u drugim zemljama, ovdje ćemo analizirati eventualne razlike među mladima unutar same Hrvatske. U okviru ovog istraživanja razlikujemo: a. *vrste škola*, uz pretpostavku da je u raznim obrazovnim programima povijest zastupljena u različitoj mjeri, ali na jednak sadržajni i interpretativni način; b. *regije u Hrvatskoj*, uz pretpostavku da različite tradicije, povijesni razvoj i aktualni politički procesi možda djeluju na istraživane varijable; c. *socio-ekonomske obiteljske prilike* (obrazovanje roditelja, imovinski status, veličina mjesta stanovanja); d. *osobine samog učenika* (spol, ocjena iz povijesti, religioznost i politički interes).

nego znanstveno, interpretira "...kao rezultat višestoljetnog života u okviru tuđih država, osobito jugoslavenskoj..." (str. 175), i zaključuje "...kako u hrvatskom narodu postoje posljedice razaranja nacionalnog osjećaja." (Str. 176.) Usporedba rezultata mladih u Hrvatskoj s rezultatima u drugim europskim zemljama pokazuje pogrešnost takvog zaključka.

¹²U istraživanju nije traženo da se imenuje koja je to zemlja koja je izrabljivala, ali je za pretpostaviti da se kod mladih u Hrvatskoj i Sloveniji radi o Srbiji ili, eventualno Jugoslaviji, dok kod mladih u Mađarskoj o SSSR-u. Bilo bi zanimljivo istražiti što o tome misle mladi u Srbiji. Može se pretpostaviti da bi oni također smatrali kako je Srbija bila izrabljivana, ali bi u tom slučaju percepcija "krivca" bila drukčija.

Slika 5: Odnos prema nacionalnom

U ranijoj analizi vidjeli smo da na određenom broju pokazatelja postoje razlike između mladih u Hrvatskoj i nekim drugim europskim zemljama¹³. U ovom dijelu zadržat ćemo se isključivo na tim pokazateljima, kako bismo ustanovili jesu li oni zajednička osobina mladih u Hrvatskoj (uz sva normalna odstupanja od prosjeka), ili se mladi unutar Hrvatske također razlikuju glede tih varijabli na temelju nekih svojih drugih osobina. Budući da imamo relativno veliki broj ispitanika (1025), logično je da su i male razlike prema nekim problemima statistički značajne. Zato ćemo se u ovom prikazu isključivo zadržati samo na onim razlikama, odnosno povezanostima među varijablama, koje su oko $Eta = 0.20$ (na temelju analize varijance).

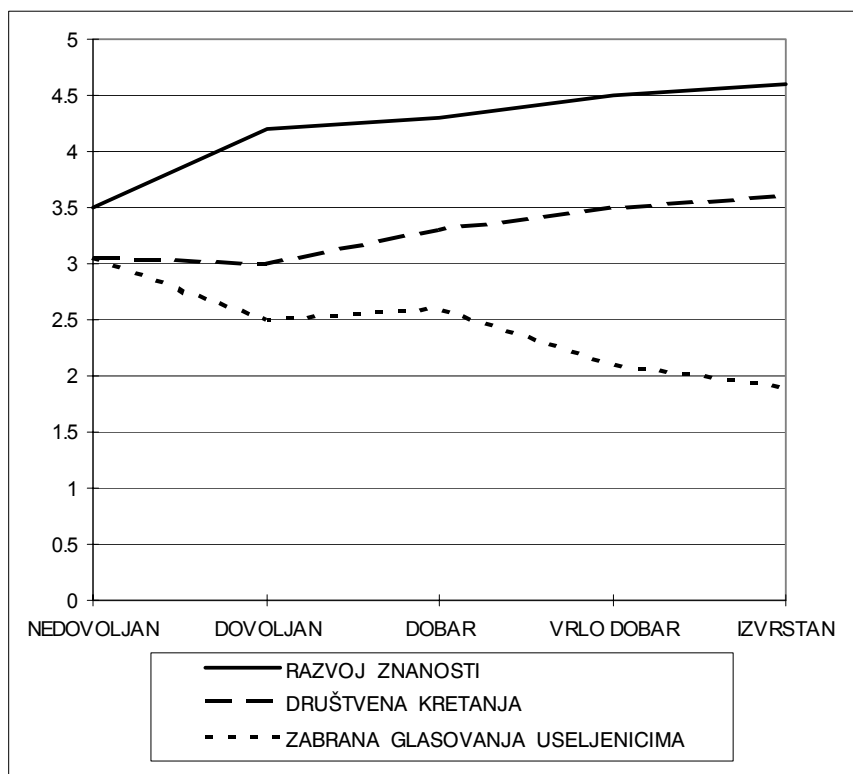
Primjenjujući navedeni kriterij (povezanost oko 0.20), dolazimo do zanimljivog zaključka: *neovisno o vrsti škole koju učenik pohađa, regiji u kojoj živi, veličini mjesta stanovanja, obrazovanju i imovinskom statusu roditelja ili spolu, odnos prema povijesnoj problematici je više-manje jednak!*

¹³Na žalost, za sada ne raspolazemo cjelokupnom datotekom, tako da nismo u mogućnosti uočene razlike potkrijepiti i statističkim pokazateljima.

To pokazuje da se može govoriti o zajedničkim elementima povijesne svijesti i odnosa prema povijesti u Hrvatskoj, što znači da su oni činitelji socijalizacije koji su na općoj, zajedničkoj razini kao što su nastavni programi, zajednička tradicija, situacija u kojoj se nalazimo, dovoljno snažni da nadvladaju eventualne razlike koje bi mogle proizaći iz nekih posebnosti, neovisno o tome radi li se o regionalnim, školskim ili nekim drugim sustavnim razlikama koje bi se mogle odraziti na sam predmet istraživanja.

Jedine značajnije razlike nađene su upravo na onim varijablama koje su u ovom istraživanju definirane kao “neovisne” (znači one varijable u odnosu prema kojima istražujemo eventualne razlike u predmetu istraživanja), a koje bi se također, u nekom drukčijem istraživačkom nacrtu, mogle odrediti kao “ovisne”, odnosno kao pokazatelj odnosa prema povijesti i samoj povijesnoj svijesti. Konkretno, radi se o *ocjeni iz povijesti*, i o *religioznosti* učenika.

Slika 6: Ocjena iz povijesti, značaj povijesnih odrednica i pravo glasanja useljenika

e.1 Ocjena iz povijesti

Svakako da ocjena iz nekog predmeta nije isključivo pokazatelj odnosa prema tom predmetu, kao što ni eventualno znanje ili neznanje ne mora nužno značiti i odgovarajući stav prema nekom fenomenu (uostalom, sam pojam stava označava upravo tu, subjektivnu, dimenziju odnosa), ali, ipak, logično je očekivati odgovarajuće povezanosti.

Zanimljivo je da ne postoji neka veća povezanost između ocjene iz povijesti i stava prema samoj povijesti kao ni prema načinu učenja povijesti. Značajnija povezanost je nađena samo u odnosu prema odrednicama povijesnog razvoja i stava prema pravu sudjelovanja u izborima useljenika u našu zemlju.

Vidimo da s porastom ocjena raste uvjerenje kako su za povijesne promjene izrazito značajni razvoj znanosti i društvena kretanja, ali nam se čini da se tu prije radi o svojevrsnom stupnju sigurnosti boljih učenika u svoje odgovore, nego o samom stavu. Na to, uostalom, ukazuje i podatak da slabiji učenici i inače znatno češće biraju srednje odgovore kao što su: “neodlučan”, “donekle” i slično. Prema tome, ne radi se toliko o razlici u mnijenju, koliko, pretpostavljamo, o razlici u razumijevanju. Uostalom, u tome se i sastoji temeljna uloga znanja.

Kod odnosa ocjene iz povijesti i stava prema pravu useljenika da sudjeluju na izborima, također se ne radi isključivo o neposredno uzročno-posljedičnoj vezi znanja (ocjene) i iskazanog stava, već prije o širim okolnostima koje uvjetuju kako ocjenu, tako i stav prema useljenicima. Radi se o tome da je stav prema pravima useljenika pokazatelj etnocentričke orijentacije¹⁴ za koju je i inače ustanovljeno da je u većoj mjeri karakteristika tzv. autoritarne strukture ličnosti, znači onih osoba koje iskazuju potrebu nekritičkog vrednovanja autoriteta, unutargrupnog zatvaranja i odbojnosti, te prenesene agresivnosti prema pripadnicima drugih grupa.¹⁵ Što se tiče same autoritarne strukture, ona je u većoj mjeri prisutna u tradicionalnim sredinama, kod pojedinaca koji su manje uspješni u životu i kod kojih su izrazitije frustracije. U svakom slučaju, pojedinci s boljim ocjenama (pretpostavka je da su bolje ocjene iz povijesti općenito pokazatelj boljih učenika) ne samo da više znaju, već se općenito osjećaju uspješnijima i sigurnijima, pa su time i otvoreniji prema drugima. Ipak, u prosuđivanju ovih nalaza treba imati u vidu već ranije iznesenu konstataciju da su mladi u Hrvatskoj općenito otvoreniji prema pravima drugih u

¹⁴Općenito se stav prema pravima pripadnika drugih grupa (etničkih, vjerskih i sl.) koji se useljavaju u neku zemlju, uzima kao pokazatelj etnocentrizma i ksenofobije.

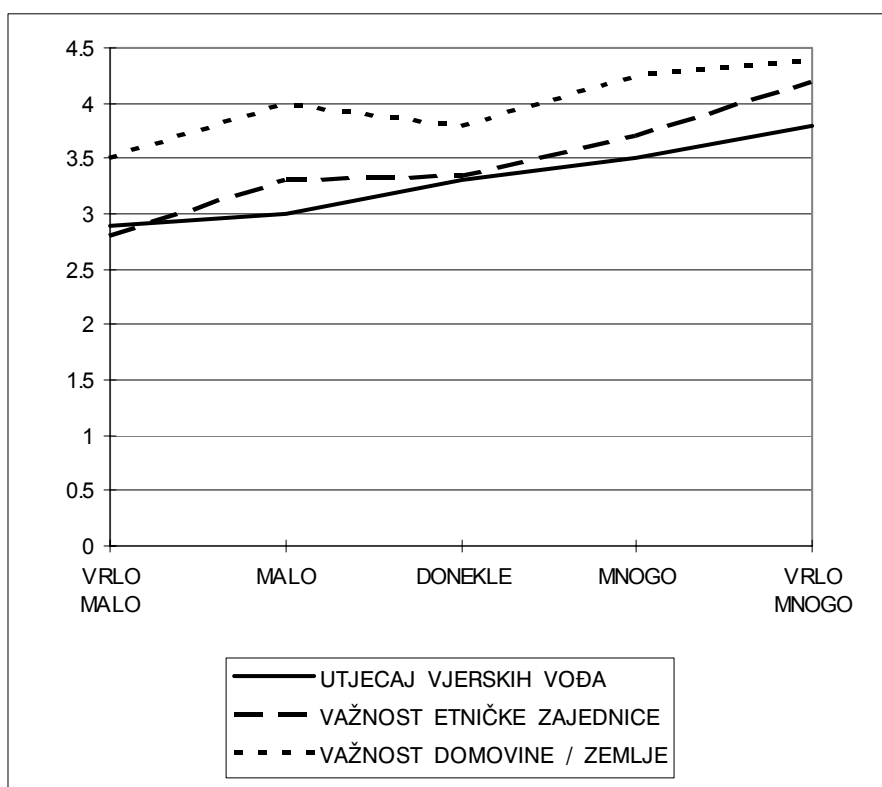
¹⁵Vidi o tome više u: Farnen R.F. (Ed) “Nationalism, Ethnicity, and Identity — Cross National and Comparative Perspectives”, New Brunswick, USA, Transaction Publishers, 1994.

svojoj zemlji, nego što je to slučaj s mladima u drugim analiziranim europskim zemljama.

e.2 Stupanj religioznosti

Sama religioznost mjerena je na ljestvici samoprocjene od 1 — vrlo malo, do 5 — vrlo mnogo. Kao što smo to već ranije naglasili, mladi u Hrvatskoj iskazuju znatno veću religioznost nego u drugim zemljama (s izuzetkom Poljske i Grčke). To smo tumačili specifičnim prilikama u Hrvatskoj i ulozi crkve i religije u procesima uspostavljanja nacionalne države, nacionalnog identiteta kao i općenito povećane senzibilnosti ljudi za religiju u uvjetima rata i stradavanja. Na neki način, i ostali podaci istraživanja ukazuju na točnost takve interpretacije.

Slika 7: Religioznost, značaj vjerskih vođa, važnost zemlje i nacije

Dok je neposredan odnos stupnja religioznosti i mišljenja da su upravo vjerske vođe odigrale značajnu ulogu u povijesnim promjenama razumljiv, dotle je znatno zanimljiviji podatak da sa stupnjem religioznosti raste važnost kako zemlje, tako i etničke zajednice za pojedinca. Prije bilo kakva komentara valja podsjetiti da smo već ranije ukazali kako su mladima u Hrvatskoj njihova zemlja i etnička zajednica važnije, nego što je to slučaj kod mladih u drugim zemljama. Taj podatak treba isključivo promatrati na temelju specifičnih povijesnih uvjeta u kojima se Hrvatska nalazi: uspostave neovisnosti i stvaranja vlastitog identiteta i pripadanja, i to u situaciji neposredne ugroženosti. U takvoj su situaciji mladi koji su religiozniji izgleda osjetljiviji na tu problematiku, tim prije što se dosta često jasno naglašava upravo vjera kao distinktivna osobina “nas” i “njih”. U svakom slučaju pripadnost jednoj grupi (vjerskoj zajednici) jača osjećaj važnosti i drugih grupa za pojedinca, koje on doživljava kao sastavni dio svoga religijskog opredjeljenja.

6. Zaključak

Bez obzira na to što smo ovdje prikazali samo neke, izdvojene, rezultate jednoga kompleksnog kros-kulturalnog istraživanja, i što nismo uvijek raspolagali konkretnim statističkim pokazateljima o značajnosti uočenih razlika, možemo ukazati na tri temeljna zaključka ovog istraživanja:

Prvo, mladi u Hrvatskoj, njihov odnos prema učenju povijesti i povijesti samoj, ne razlikuje se bitno od mladih u drugim europskim zemljama. Jedina je značajnija razlika, na temelju dosadašnjih raspoloživih podataka, povećana senzibilnost mladih u Hrvatskoj za probleme svoje zemlje i etničke/nacionalne zajednice, što treba ponajprije tumačiti specifičnim uvjetima i procesima osamostaljivanja Hrvatske i stvaranja nacionalne države.

Drugo, mladi u Hrvatskoj relativno su homogena skupina koja dijeli isti odnos prema predmetu istraživanja, neovisno o dijelu zemlje u kojem živi, konkretnim uvjetima života, ili vrsti škole u kojoj se nalazi. Znači da u formiranju stava prema povijesti i nekim elementima povijesne svijesti dominiraju oni činitelji koji djeluju homogenizirajuće na cjelini životnog prostora mladih.

Treće, jedine značajnije razlike među mladima u Hrvatskoj, u odnosu prema povijesti, nalaze se u njihovim osobnim karakteristikama (ocjena iz povijesti, religioznost), koje nisu dio nekih objektivnih, socio-ekonomskih i demografskih odrednica.

Ivan Šiber

*YOUNG PEOPLE AND HISTORY.
HISTORICAL AWARENESS AND THE ATTITUDE
TOWARDS HISTORY*

Summary

From an extensive comparative study conducted in 27 European countries about the attitude of young people towards history, the winnowed variables show the attitude towards history and the causes of historical changes as well as the attitude towards nation and religion. The results (obtained from a sample including 1,025 Croatian high-school first-graders) show that the attitudes of young people towards history do not significantly differ from those in other European countries. However, the interest of young people for national problems, national communities and religions has increased. The attitude towards history is shaped by the factors that homogenize the living space of young people.